

YUNUS EMRE'NİN FİİLLERİNDE METAFOR¹

METAPHOR in YUNUS EMRE'S VERBS

Hadra Kübra ERKINAY TAMTAMIŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı,
hadraerkinay@hotmail.com

Makale Bilgisi

Makale türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 19 Kasım 2021
Kabul edildiği tarih: 8 Aralık 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type of article: Research article
Date submitted: 19 November 2021
Date accepted: 8 December 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar sözcükler

Yunus Emre Divanı; Mecaz; Anlam Genişlemesi; Fiiller; Metafor

Keywords

Yunus Emre's Divan; Semantic extension; Verbs; Metaphor

Öz

Yunus Emre, Anadolu'da yazı dilinin oluşmasında etkili olmuş, Türk kültürünün yapı taşlarından birisidir. Yunus Emre'nin kullanmış olduğu dil, Türkçenin söz varlığının tarihi ve tespiti açısından oldukça önem arz etmektedir. Yunus Emre'yi anlamak ve anlamlandırmak için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmada da Yunus Emre Divanı'ndaki fiillerin metaforlarla kazandığı mecaz anlamlar incelenmiştir. Çalışmada tarama modellerinden genel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeliyle Yunus Emre'nin Divanı'nda geçen basit ve türemiş Türkçe fiillerden yeni mecaz anlam kazanan fiiller bu çalışmaya dâhil edilmiştir. Anlam genişlemesi yoluyla çok anlamlı durumda olan fiiller, çeşitli aktarmalarla yeni metaforik anlamlar kazanmıştır. Fiillerin kazandığı yeni metaforik anlamlar makalede tanıklarıyla birlikte verilmiştir. Araştırma bu yönüyle Divan'daki fiillerin metaforik sözlüğü durumundadır. Yunus Emre'nin yüzyıllar önce kullandığı söz varlığı, geniş anlam dünyası, metaforik kullanımlar ile Yunus Emre'nin birikimi, hayal gücünü eserlerine yansıtması, kullandığı dilin işlerliği bir kez daha ortaya çıkmıştır. Araştırmada 83 fiilde metaforik anlam tespit edilmiştir. Bu fiillerin kimisinde birden farklı metaforik anlam söz konusudur. Dolayısıyla çalışmada 100'den fazla metaforik anlam kaydedilmiştir. Tanıklarıyla verilen bu metaforik anlamların çoğunun dizinlerde ve tarihteki sözlüklerde kayıtlı olmadığı görülmüştür. Çalışmada yer alan söz konusu genişlemiş yeni anlamların sözlüklere geçirilme çıktısı çalışmanın amaçlarından biridir. Bununla birlikte çalışmada yer alan fiillerin metinde bağlam içinde kazandığı yeni anlamların, sözcük ve sözlük bilimi çalışmalarına da katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Abstract

Yunus Emre has been influential in the formation of the written language in Anatolia and is one of the building blocks of Turkish culture. The language that Yunus Emre used is very important in terms of the history and determination of the vocabulary of Turkish. Various studies are carried out to understand and interpret to Yunus Emre. In this study, the metaphorical meanings of the verbs in Yunus Emre's Divan were examined. In the study, the general scanning model, one of the scanning models, was used. With the scanning model, verbs, which are in a polysemous state through semantic expansion, have gained new metaphorical meanings with various transfers. The new metaphorical meanings of the verbs are given in the article with concordance. With this aspect, the research has become the metaphorical dictionary of the verbs in the Divan. The vocabulary that Yunus Emre used centuries ago, the semantic extension, the metaphorical uses demonstrate that Yunus Emre's accumulation, the reflection of his imagination on his works, and the operability of the language he used were once again revealed. Metaphoric meanings were determined in 83 verbs. Some of these verbs have more than one metaphorical meaning. Therefore, more than 100 metaphorical meanings were recorded. It has been observed that most of these metaphorical concordance meanings given are not recorded in indexes and historical dictionaries. The output of passing the enlarged new meanings in the study into dictionaries is one of the aims of the study. In addition, it is expected that the new meanings of the verbs in the study will contribute to the studies of lexicology and lexicography.

¹ Bu çalışma, 21-22 Ekim 2021'de Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından düzenlenen "V. Uluslararası Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu, DTCF'de Türkoloji'nin Yeri" programında sözlü olarak sunulmuş olup Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlanan "Eski Anadolu Türkçesi ile Kâmûs-ı Türkî'deki Fiiller Üzerine Karşılaştırmalı Anlam İncelemesi" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Giriş

XIII. yüzyıl Türkçesinin ilk büyük Türk şairi Yunus Emre'dir. Yunus Emre, Allah aşkının erişilmez heyecanlarını duyurmaya muvaffak olmuş büyük Türk mutasavvıfıdır (Banarlı, 2001, s. 325). Yunus Emre, benimsediği hoşgörüyü evrenselleşmiş bir şairdir.

Yunus'un kullandığı sözcük ve ifade kalıpları, mecaz ve ıstılahlar, Türkçenin edebîleşmesi yolunda dönüm noktasıdır. Yunus'un üslubu, kendine has bir estetik ve eda taşımaktadır (Tatçı, 2008, s. 75). Yunus, bu yönüyle hem dönemin büyük bir şairi olmuş hem de düşünceleri, şiirleriyle günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.

Anadolu Selçukluları zamanında din ve bilim dili olarak Arapça, edebiyat dili olarak Farsça kullanılıyordu. Yunus Emre ve çağdaşları eserlerini Türkçe yazarak Anadolu'da yeni bir edebî dil oluşmasını sağlamışlardır. Türkiye Türkçesinin tarihi devresinin ilk safhasını oluşturan ve Eski Anadolu Türkçesi adı verilen şivenin meydana gelmesinde Yunus Emre önemli bir rol oynamıştır (Tatçı, 2009, s. 32). Türkçe, Yunus'un kalemiyle estetikleşmiş, edebîleşmiş ve yeniden hayat bulup yayılmıştır (Tatçı, 2014, s. 4).

Yunus Emre'nin anlatım gücü; şiirlerindeki içtenlik, yalınlık, söyleyiş güzelliği, çeşitli sanatlar ve ritim gibi ögeler sayesinde (Aksan, 2005, s. 201). Yunus'un şiirlerini güçlü kılan birçok unsur söz konusudur. Bu unsurlar Türkçenin gelişmesi, yazı ve edebî dili haline gelmesinde etkin rol oynamıştır.

Yunus'un kullandığı dil sade olmakla birlikte o devrin Türkçesinde olan ve halk tarafından anlaşılan Arapça ve Farsça sözcükleri de kullanmıştır (Tatçı, 2009, s. 33). Yunus Emre eserlerinde Arapça ve Farsça sözcükleri kullanmakla birlikte halk tarafından anlaşılacak sadelikte bir dili tercih etmiştir. Divanı incelendiğinde pek çok Arapça ve Farsça sözcüğün Türkçe fonetiğe uyarlandığı görülecektir (Tatçı, 2008, s. 76). "Onun şiirlerinde; halk söyleyiş ve deyimleri, Türkçeye adapte edilen Farsça ve Arapça kelimeler, devrin kültürünü yansıtan, bilhassa, din tasavvuf, toplum, insan, maddi kültür, kozmik âlem ve devrin insan tipleriyle, sosyal ve siyasi düzeni dile getiren ifade ve unsurlar çok miktarda bulunmaktadır" (Tatçı, 2014).

Metafor

Metafor, dilimize Fransızca *métaphore* sözcüğünden geçmiş olup Türk Dil Kurumu *Türkçe Sözlük*'te *mecaz* olarak tanımlanmıştır². Araştırmacılar, kavramla ilgili çeşitli tanımlar yapmıştır: “Bir ya da daha fazla semantik özelliğe bağlı olarak bir terimin yerine bir başkasını geçirmemiz, *metafordur*” (Eco, 2008, s. 79), “Aralarında eşdeğerlik ilişkisi kurulan anlamlı ögelerden birini, öteki yerine kullanma sonucu oluşan değişmece türü” (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s. 112), “Aralarındaki benzerliğe dayanılarak bir sözcüğü başka bir sözcüğün yerine kullanmaktır” (Hengirmen, 2009, s. 116).

“Herhangi bir şeyin ya da olayın karşılaştırılabileceği başka bir şeyden söz ederek betimlenmesine *eğretileme* (fr. *métaphore*) denir” (Günay, 2007, s. 73), “Bir varlığın bir başka varlığın göstereni olması durumudur. Gösteren olmak, kendisi dışında bir başka varlığa işaret etmektir. Gösteren ile gösterilen ilişkisi, anlamlı göstergeleri oluşturur” (Karaağaç, 2013, s. 307), “Deyim aktarması, sözcüğün dile getirdiği kavramla onun gösterileniyle bir başka kavram arasında çoğu kez benzetme yoluyla bir ilişki kurarak sözcüğü o kavrama aktarma olayıdır” (Aksan, 2009, s. 183).

Metafor sözcüğü ile birlikte *mecaz*, *deyim aktarması*, *aktarma*, *aktarım*, *eğretileme*, *değişmece*, *düzdeğişmece*, *istiare* terimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu terimlerin kullanımıyla ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır (Lakoff ve Johnson 2010, s. 14; Uğur, 2007, s. 187-205). Deyim aktarması adlandırmasının yerinde bir adlandırma olup olmadığı tartışma konusudur. Deyim aktarmasını gerçekleştiren anlamın kimi zaman tek sözcükle karşılandığı görülür. Bu durumda deyimlerin tek bir sözcükle karşılanıp karşılanamayacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Deyimlerin öbeklerden oluşmuş genellikle gerçek anlamdan uzaklaşmış söz varlığı olduğu düşünülürse deyim aktarmaları adlandırmasının yerine sadece aktarma ya da aktarım terimleri kullanılarak karışıklık giderilebilir (Uğur, 2007, s. 187-205).

Metaforun genellikle olağan yani gündelik dille ilgili değil de olağandışı dille ilgili olduğu düşünülür ve bu kapsamda metafor, *poetik muhayyile* ve *retorik gösteriş hilesi* olarak tanımlanır. Bununla birlikte metafor, genellikle dilin karakteristiği, düşünce ve eylem sorunundan çok, sözcükler sorunu olarak görülmektedir. Lakoff ve Johnson (2010, s. 25) bunun aksine metaforun, gündelik hayatta sadece dilde değil, düşünce ve eylemde de yaygın olduğunu; gündelik kavram sistemlerinin kendileriyle düşünülen ve eylemde bulunan terimlerin doğası gereği, metaforik

² <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim tarihi 20.02.2021.

olduğunu belirtmişlerdir. Metaforik kavramlar, düşünme ve konuşmanın gündelik harfiyen konuşma ve düşünme tarzlarının ötesinde figuratif, poetik, renkli, düşsel düşünce ve dil diye adlandırılan dilin menzili istikametinde genişletilebilir (Lakoff ve Johnson 2010, s. 35). Metaforların tabanda yani temelde işlediğine dair ilgi çekici bir fikir söz konusudur (Guttenplan, 2009, s. 95). “Eğretilemedeki yenilik, belirgin olmayan [uygun olmayan] bir niteleme yoluyla yeni bir anlamsal belirginlik [uygunluk] üretmeye dayanır. Eğretilemede ve anlatıda henüz söylenmemiş olan/yeni olan, dil içinde belirir” (Ricoeur, 2011, s. 15-16). Deyim aktarmaları sonucunda yeni anlamın sözcüğe yerleşmesi oldukça güçlüdür, bu aktarmadan doğan yeni anlamın yan anlam olduğu anlaşılır. Bu yan anlam sözcüğün türemiş anlamı gibidir (Ahanov, 2008, s. 107).

Eğretileme, *halk adlandırması* denilen adlandırmanın değişmez biçimini oluşturmaktadır. Özellikle bitkiler, hayvanlar, araçlar birbirlerine ad alıp verirler ve insan vücudu bu mantıksal eğretilemelerden pek çoğunun kaynağıdır (Guiraud, 1975, s. 65). Adlandırmalar nedenlidir, başlangıçta sık rastlanılmayan bir varlığı ya da az kullanılan bir nesneyi belirtmek söz konusudur, varlık ya da nesne kendisine benzeyen ve daha iyi bilinen bir varlık veya nesneye bağlanır (Guiraud, 1975, s. 66).

Metafor, anlam değişikliklerinden sayılır (Ricoeur, 2003, s. 129). Metafor, anlam değişmelerinin iki mekanizmasından biri olarak kabul edilir (Traugott ve Dasher, 2004, s. 27). Anlamların benzerliği yoluyla aktarımı, anlam değişimlerinin en sık rastlanan türüdür. Bu türün en yaygını eğretilemedir (Guiraud, 1975, s. 57). Eğretileme, benzerliğe dayalı bir değişmedir. İki şey arasında bazen tutumları bazen şekilleri bazen belli bir bağlamda, birlikte belirlendikleri için benzerdirler (Eco, 2008, s. 61).

Dil kendi doğası bakımından analogik veya fetişisttir. Dil zorunlu olarak dolaylı söze başvurur. Dolaylı söz ise içeriğin boş merkezini bir başka şeyle doldurmak zorundadır veya içeriğin neye benzediğini söyleyerek eğretileme yoluyla ya da yokluğunun bağlamını ve konturlarını tanımlayarak çevresindeki şeyleri sıralayarak düz değişmeceyle bunu yapar (Jameson, 2013, s. 114). Benzeşim sözleşme gibi belirli ölçülerde olur ve belirli ölçülerde kendini belli eder. Benzeşim ya eğretilemeli ya da düzsapmacalıdır. Bu da gösteren ile gösterilenin benzeşimini saklayan ortak nitelikler bulunmasına ya da uzamda, zamanda bir yakınlık bağıyla birbirini çağrıştırmasına bağlıdır (Guiraud, 1994, s. 43).

Dili mucizevî kılan metaforlardır. Dil, dünyayı metaforlar aracılığıyla açığa çıkararak ve gizleyerek sunar. Metaforlar bazen anlamı saklarken bazen de anlatılanları çok daha görünür kılar. Metaforlar, dünyanın açığa çıkarıcı ve gizleyici takdimi olan dilin aslî varlığıdır (Demir, 2015, s. 122). Kinayeli anlatımın kinayesize, dolaylı anlatımın doğrudan anlatıma göre daha etkili olduğu, istiarenin bir üstünlük ve güzellik taşıdığı, mecazın gerçek anlatımdan etkili olduğu belagatçiler tarafından kabul edilmiştir (El-Cürcânî, 2015, s. 80).

İstiareler düz anlatıma göre daha etkileyici ve güzeldir. Örneğin ‘Bir aslan gördüm.’ sözü ‘Yiğitlik, gözüpeklik ve düşmanını yakalayıp ele geçirme bakımından aslandan farkı olmayan bir adam gördüm.’ sözünden daha üstündür. İstiareli anlatım daha vurguludur; yalnız vurgudan kasıt mananın özünde bir artış olduğu değil ifade tarzının daha etkili ve güçlü olduğu anlamındadır. Yani ‘Bir aslan gördüm.’ sözünde daha fazla bir benzerlik iddiası olmayıp o kişi ile aslanın eşit durumda olduğu iddiasının vurgulu bir dille anlatımı söz konusudur. O hâlde istiarenin mananın özünde değil, sadece manayı ifade ediş tarzında etkisi vardır (El-Cürcânî, 2015, s. 82).

İstiarelerde benzetme ilişkisi söz konusudur. ‘Aslan gördüm.’ cümlesinde kişinin cesareti, yiğitliği aslana benzetilmiştir. Kişinin çok cesaretli olduğunu söylemek yerine aslanın tercih edilmesiyle etkili bir anlatıma başvurulmuştur. Bu nitelik şüphe götürmez bir kesinlik taşır ki bir aslanın ürkek olması ihtimali yok gibidir. İstiare yerine düz yoldan benzetme ile ‘Aslan gibi bir adam gördüm.’ cümlesinde varlığı ile yokluğu mümkün olan bir şey ifade edilmiş olur. Dolayısıyla benzetmede gereklilik vurgusu yoktur ve bu açıdan istiarenden ayrılır (El-Cürcânî, 2015, s. 84).

Yunus Emre’nin Fiillerinde Metafor

Yunus Emre’nin Divan’ında 504 basit ve türemiş fiilde 100’den fazla metaforik anlam tespit edilmiştir. Çalışmada, tarama modellerinden genel tarama modeli kullanılmıştır. Genel tarama modeli, “çok sayıda elemandan oluşan evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla evrenin tümü ya da örneklem üzerinden yapılan tarama düzenlemeleridir” (Karasar, 2012, s. 77-79). Araştırmanın evreni, Yunus Emre Divanı’ndaki tüm sözcüklerken örnekleme, Divanı’ndaki basit ve türemiş fiillerdir. Fiillerin anlamlandırılmasında Erkınay’ın (2017) çalışmasından istifade edilmiştir. Bazı fiillerde birbirinden farklı iki veya üç ayrı metaforik anlamın söz konusu olduğu görülmüştür. Fiillerde anlam genişlemesi yoluyla yeni mecaz anlamlar kazanan yeni metaforik anlamlar, bir başka fiilin yerini tutmaktadır.

Benzetme yoluyla aktarılan fiillerin anlamları, Divan'da zengin anlam dünyası oluşmasını sağlamıştır.

aç- ifşa etmek “*Aklumuz ol levhe bakar gizli marazlarum açar/Söz gelür gönlüme akar söz dile ansuzın gelür*” YED 42-8.

açıl- ifşa olmak “*İşka döyemedi özüm gensüzün açıldı râzum/Yûnus senün iş bu sözün ‘âlemlere destân ola*” YED 4-8.

ağart- temizlemek, arındırmak “*Behey miskîn aç gözünü bu fânîden yum gözünü/Günâhdan kara yüzünü hiç ağartmayasın bigi*” YED 414-3.

aķ- hücum etmek, akın etmek “*İşk nefis iline akdı ne buldıyusa yakdı/Kibir kal’asın yıkdı anda çok savaş oldı*” YED 394-3.

avla- ele geçirmek, tuzağa düşürmek, kandırmak “*İy benüm ‘ömrüm kuşu kanda varasın birgün/Ecel avlayup yudar ele giresin birgün*” YED 276-1.

azdur- yoldan çıkarmak “*İblîs ü âdem kim olur kim azdura yâhûd aza/Bu cümlesi eyü yavuz kamusun andan tutaram*” YED 180-3.

bağlan- bağlanmak, alışmak, müptela olmak “*Cânumda ol büt bitüpdür gönülümü ol tutupdur/Hey beni ol avutupdur ayruk neye bağlanayım*” YED 216-2.

bat- dalmak, içine girmek “*Batmış dünyâ mâlna bakmaz ölüm hâline/İrmiş Kârûn mâlna zihî iş düşvârlığı*” YED 361-2.

biş- olgunlaşmak, kemale ermek “*Tapdug’un tapusunda kul olduk kapusunda/Yûnus miskîn çigidük bişdük el-hamdüli’llâh*” YED 127-6.

bişür- olgunlaştırmak “*Esritdi ‘ışka düşürdi ben hamudum ‘ışk bişürdi/‘Aklum başuma divşürdi hayrı şerden seçer oldum*” YED 208-3.

boğ- bunaltmak, sıkmak “*Sözüm ay gün için degül sevenlere bir söz yiter/Sevdüğüm söylemezisem sevmek derdi beni bogar*” YED 77-6.

bük- eğmek, güçsüz bırakmak “*Ecel büke bilümüzi söyletmeye dilümüzi/Hasta iken hâlümüzi soranlara selâm olsun*” YED 231-2.

bükül- eğilmek, güçsüz bırakmak “*Miskîn gönlün ‘ışk elinden iki büküldi vücûdı/Tevbe kapusından sundum ana imân tayagını*” YED 376-6.

çağla- coşmak, coşkun bir şekilde ortalığı kaplamak “*Gâh tozaram yirler gibi/Gâh eserem yeller gibi/Gâh çağlaram seller gibi/Gel gör beni ‘ışk n’eyledi*” YED 404-6.

çak- 1. bildirmek, ifşa etmek “*Adumu Yûnus dakdum sırrum ‘âleme çakdum/Levh ü kalemden öndin dilde söylenen benem*” YED 185-9, 2. gammazlamak, ispiyonlamak “*Ugrı olmuş ugrılar kendü kendüyi çakar/Sahne kendüsi olmuş kendü zindân içinde*” YED 302-4.

çek- sıkıntılara dayanmak, katlanmak “*Yûnus sen bu gevheri harceyleme nâdâna/Bu yolda neler çekdün ol kâna irişince*” YED 309-5.

dak- ad, lakap koymak “*Adumu Yûnus dakdum sırrum ‘âleme çakdum/Levh ü kalemden öndin dilde söylenen benem*” YED 185-9.

dat- anlamak, duymak, hissetmek “*İş bu ecel şerbetini elbet dadıarsın/Dadışuna şek yokdur şimdi anı datdun tu*” YED 18-9.

dayan- / tayan- 1. mecazen varmak, ulaşmak “*Yine yüzini gördüm yine yüregüm yandı/Dost senün ‘ışkun odı yüregüme dayandı*” YED 400-1, 2. güvenmek, bir şeyden güç almak, medet ummak “*Rükû‘ sücûda kalma ‘amelüne tayanma/İlm ü ‘amel gark olur nâz u niyâz içinde*” YED 303-2, 3. güç bir duruma katlanmak, sabretmek, tahammül etmek “*Kıl gibi Sırât’dan Âdem mi geçer/Yâ üzilür yâ tayanur ya uçar*” YED 417-12.

deg- 1. mecazen ulaşmak, erişmek “*Niçeler eydür Yûnus’a kim kocaldun ‘ışkı kogıl/İşk bize yinile degdi henüz dahı turvandadır*” YED 65-7, 2. değerinde olmak, yakışmak “*Kıymetin tuyarısan neye deger iş bu dem/Erenlerün ma’nîsin almaza satmayalar*” YED 57-7.

dög- 1. vurmak, dayak atmak, dövmek “*Dervîş gönülsüz gerekdür sögene dilsüz gerekdür/Dögene elsüz gerekdür halka berâber gerekmez*” YED 111-2, 2. mecaz ezmek, ufalamak “*Ben bu ‘ömür hurmenini dögdüm getürdüm uş yine/Yûnus eydür bu dükkânı direyim andan varayım*” YED 210-8.

dut- / tut- 1. benimsemek “*Halkı fetvâ virürsin yâ sen niçün dutmazsın/İlmün var ‘amelün yok hâ günâha batarsın*” YED 248-9, 2. farz etmek, saymak “*Senün gibi cân var iken Âb-ı Hayât isteyenî/Karanulıga gireni ben anı hayvân tutaram*” YED 180-5.

duy- / tuy- 1. dokunma, koklama vb. duyularla algılamak, hissetmek “*Senün kokun tuydı cânım terkin urdum bu cihânun/‘Aceb kandadır mekânun ya ben kanda isteyeyin*” YED 268-3, 2. anlamak “*Münkir kişi tuymaz anı dertlülerün sizer cânı/Ben dost bâğı bülbüliyem ol bâğçeden geldüm ahî*” YED 370-5.

düken- / tüken- güçsüzleşmek “Bu işler tamâm olıcak halvet olur ma‘şûkıla/Ma‘şûk yüzün gören kişi gerek yana vü dükene” YED 294-4.

düş- 1. dalmak, bir şeyle meşgul olmak “Niçe bir besleyesin bu kaddile kâmeti/Düşdün dünyeye zevkına unuttun kıyâmet” 380-1, 2. yakışmak, uygun düşmek “Yitmiş iki dil seçdi aramıza söz düşdi/Ol bakışı biz bakduk yirmedik ‘âm u hâsi” YED 382-4, 3. itibarını kaybetmek, düşkünleşmek “Düşmiş idük ol kaldurdu birligin bize bildürdi/İçümüze ‘ışk toldurdu dürüst oldu imânumuz” YED 118-7.

eri- yok olmak, bitmek, tükenmek “Hak bir gevher yaratdı kendünün kudretinden/Nazar kıldı gevhere eridi heybetinden” YED 249-1.

erit- yok etmek “İşkun odı düşdi cânâ eritdi yürek yağını/Kesdi hevâsetün kökin oda yandurdu bâğın” YED 376-1.

ez- yenmek, sindirmek “Çün kibrün boynunu ezdün hırs evini bile bozdun/Dükkânı âreste düzdün alan alsın ma'den imiş” YED 121-8.

göç- ölmek “Biz bu cihândan göçelüm/Ol dost iline uçalum/Arzû hevâdan geçelüm/Gel dostâ gidelüm gönül” YED 160-6.

incit- incitmek, kırmak, üzme “Ol Fahr-i ‘âlem Mustafâ ol ma'den-i sıdk u safâ/İsterisen andan vefâ incitmegil dervîşler” YED 374-4.

ir- 1. kutsal bir aşamaya erişmek, ileri bir dereceyi bulmak “Kime kim öğüt virdüm ol Hakk'a irdi gördüm/Bana benüm öğüdüm hiç eylemedi eser” YED 41-7, 2. vâkıf olmak, bilmek, nâil olmak, farkında olmak “Degmeler bu sırra irmezler ledünnîdür ‘azîz/Hızr'ı koyup yolda ben kerrûbıla gerdân olam” YED 201-19.

işit- 1. dikkate almak “Dânişmend okur dutmaz dervîş yolın gözetmez/Bu halk öğüt işitmez ne sarp zamân olısa” YED 60-2, 2. öğrenmek “Ya bildüğünü eyit ya bir bilürden işit/Teslîmlik ucunu tut sözi uzatmayalar” YED 57-2.

işle- etkilemek, tesir etmek “Şöyle delü olmuşam bilmezin dünden günü/Yüregümde işledi ‘ışk okınun yaresi” YED 378-10.

kaldur- toparlamak, zor bir durumdan kurtarmak “Düşmiş idük ol kaldurdu birligin bize bildürdi/İçümüze ‘ışk toldurdu dürüst oldu imânumuz” YED 118-7.

kanatlan- çok sevinmek “Kesildi nefis başı öldi fisk u fesâd işler kaldı/Hak'dan bana nazar oldu kanatlandum uçar oldum” YED 208-5.

kapıl- kapılmak, cezbedilmek “Yünus eydür Allah dirüz Allah'ıla kapılmışuz/Dergâhına yüz tutuban hemân bir ikrârdur bize” YED 333-7.

karar- kederlenmek, sıkılmak “Şeyâtîn fırsatın buldı/Gönül kararuban öldi/Eyi dirlik kesâd oldu/Salâdur kudse gidelüm” YED 218-3.

katlan- güç şartlara dayanmak, tahammül etmek “Ol günde gök çatlayısar/İnsân niçe katlanısar/Ol günde kim korkmayısar/Aglaşalum ol gün için” YED 272-3.

kayna- yerinde duramamak, coşmak, heyecanlanmak “Her kim ‘ışka sataşdı ol dem kaydadı taşıdı/Kim delü dir kim uslu dört yanında turmuşlar” YED 68-3.

kaynat- 1. dalgalandırmak, çalkantılı duruma getirmek “Bir zerre ‘ışkun odı kaynadur denizleri/Düşdüm ‘ışkun odına tutuşuban yandum ben” YED 280-2, **2.** yerinde duramaz hâle getirmek, heyecandırmak “İşkdur kudret körügi kaynadur ‘âşıkları/Niçe kapdan geçürür andan gümüşe benzer” YED 66-6.

kız- kızmak, öfkelenmek “Yitmiş iki millete suçum budur Hak didüm/Korku huyânetedür yâ ben niçün kızaram” YED 171-5.

ko- / koy- vazgeçmek, terk etmek “Dosta bilişene irsem dostun yolına yürisem/Ârıla nâmûsı kosam dervîş olubilsem dervîş” YED 123-5.

kur- tasarlamak, planlamak “İltüp sine koyalar yine eve geleler/Anca savaş kuralar benüm mâlum üstine” YED 340-5.

kurı- / kuru- etkisini kaybetmek, cansızlaşmak “Ecel irer kurur baş tiz dükenür uzun yaş/Düp düz olur tag utaş gök dürülür yir gider” YED 35-5.

kurıt- kurutmak, yok etmek “İncidesin âh ideler ‘ömrin gülin kurıdalar/Gözsüz olasın yideler tâ bilesin dervîşleri” YED 374-5.

kuşan- donanmak “İy Yunus sen ‘âşıkısan imân biligin berk kuşan/Varlığın degşür yokluğa cümle eksüklük sendedür” YED 44-8.

onar- iyileştirmek, onarmak, tedavi etmek “Birinün alur kardaşın revân döker gözi yaşın/Hiç onarmaz bagrı başın hayır işden bezer ölüm” YED 198-4.

otur- yerleşmek “Gönülde pas oturur anda seni yitürür/İçerü şâh oturur girimezsın göresin” YED 250-3.

öl- çok sıkıntı veya acı çekmek “Yünus eydür ‘âşık oldum ma’sûkun derdinden öldüm/Teveccüh ma’sûka kıldum anunıla gönlin egler” YED 75-5.

öldür- yok olmasına, ortadan kalkmasına, azalmasına yol açmak “Kimde kim togruluk var bilgil kim öldürür ‘âr/İki cihâna yarar girçek er ser-mâye” YED 375-6.

öt- **1.** herhangi bir nesnenin sürekli ses çıkarması “*Öter çakıldak dün gün ögüdür döger anı/Ol gün durur gün bu gün geçdi ‘ömür ziyâna*” YED 313-5, **2.** bahsetmek “*Çün Kur‘ân gökden indi anı Allâh buyurdu/Andan haber vîrsene hâ kitâbdan ötersin*” YED 248-3.

saçıl- yayılmak “*Kudret haznesi açıldı/‘Âleme rahmet saçıldı/Hulle tonları biçildi/Söyle bülbülcüğüm söyle*” YED 343-7.

sat- **1.** kendinde olmayan bir şeyi var gibi göstermek, taslamak “*Yûnus bu sözleri çatar halka ma‘ârifet satar/Kendüsi ne kadar dutar söylediği yalanı gör*” YED 22-7, **2.** feda etmek, değiştirmek “*Yûnus eydür ol melâmet şeyhliği ‘âşıklığa sat/‘Âşık da n’ister eyü ad bed-nâmı hoşdur ‘âşıkun*” YED 146-7.

say- **1.** denk tutmak “*‘Âşık bir kişidür bu dünyâ mâlın/Âhîret korkusun bir çöpe saymaz*” YED 113-6, **2.** herhangi bir şeyin yerine koymak “*Beni gören bir pûla saymazıdı/Şimdi gören gösterür barmagıla*” YED 296-6, **3.** çağırılmak, sıralanmak “*Yûnus imdi sen kıl yarak utanmayasın doğru bak/Cümle halâyık dirile adlu adıyla saylıcak*” YED 127-9.

sı- incitmek “*Sakıngıl yârün gönlin sırçadur sımayasın/Sırça sındukdan girü bütün olası degül*” YED 158-4.

sıg- yakışmak, uymak, uygun olmak “*Buhl u tama‘ sıgma ana ‘izzet de kaldı bir yana/Yol bulmaz hırs u hevâ kimde ki bu devlet olur*” YED 45-6.

sın- **1.** zayıf düşmek, aciz kalmak “*Gönül sındı buludı hem Hakk’a yakınıdı/Yine dikerem diyü bütünü yırtmayalar*” YED 57-4, **2.** kırmak, incitmek “*Sakıngıl yârün gönlin sırçadur sımayasın/Sırça sındukdan girü bütün olası degül*” YED 158-4, **3.** yenilmek, bozguna uğratılmak “*İşkdan ne var eger sındumusa/İşkıla kim sınımadı uğraşuban*” YED 244-3.

söyle- ötmek “*Yine yaz günleri geldi/Söyle bülbülcüğüm söyle/ ümle çiçekler zeyn oldı/Söyle bülbülcüğüm söyle*” YED 343-1.

susa- çok istemek, özlemek “*Şimdi Yûnus susadı diler ki senden içe/Bir içim bin kızıla nice bahân yok senün*” YED 147-9.

suvar- beslemek “*Günâhun çoğu şûmından îmânun gülleri soldı/‘Înâyet suyıla her dem niçün anı suvarmazsın*” YED 235-3.

tal- başka bir şeyle uğraşmayacak veya başka bir şeyi düşünemeyecek biçimde kendini bir şeye kaptırmak “*Bir dem cehâletde kalur hiç nesneyi bilmez olur/Bir dem talar hikmetlere âlinûs u Lokmân olur*” YED 49-5.

tart- 1. yaşamak, tecrübe etmek “*Tartduk bu ‘ışk cefâsın tâ irince ma’sûka/Zirâ ki ol dost benüm derdümün devâsıdur*” YED 64-2, 2. hesaplamak “*Sen basîrsin hod bilürsin hâlümü/Pes ne hâcet tartasın a‘mâlümü*” YED 417-22.

tartıl- hesaplamak “*Yazuklarımız tartıla anca perdeler yırtıla/Bilmedüğün günâhların anda sana ‘iyân ola*” YED 9-7.

taş- heyecandan kendini tutamamak “*Taşdun yine deli gönül sular gibi çağlar mısın/Akdun yine kanlu yaşum yollarımı bağlar mısın*” YED 270-1.

tog- ortaya çıkmak, oluşmak “*Togdı ol dîn metâ'sı andan oldu kamusı/Âdem Halîl ü Mûsâ hüccet ü bürhân bana*” YED 12-8.

toy- 1. yeteri kadar karşılamak, doyum sağlamak “*Bu dünyâ bir gelindür yeşil kızıl donanmuş/Kişi yeni geline bakubanı toyamaz*” YED 105-3, 2. kanmak, tatmin olmak “*Bin uyagur bin bir togar buyruk ile gelmiş meger/Kimdür bu dünyâyâ toyar peymânesi toldı gider*” YED 87-6.

turıl- durulaşmak, duru hâle gelmek, sakinleşmek “*İkilik eylemeye hiç yalan söylemeye/‘Âlem bulanurısa bulanmadın turla*” YED 304-2.

tutuş- harekete geçirmek, yanmaya başlamak, alev almak “*Od bırakdun cânuma dün-gün yanar/Yanaram yalap yalap tutuşuban*” YED 244-2.

uç- 1. ölmek “*Biz bu cihândan göçelüm/Ol dost iline uçalum/Arzû hevâdan geçelüm/Gel dosta gidelüm gönül*” YED 160-6, 2. kendinden geçmek “*Ben gördüm erenler uçdı ‘ışk kadehin tolu içdi/Hak katında nâzı geçdi şöyle yüzi yire duru*” YED 72-6, 3. hızla geçmek “*Kıl gibi Sırât'dan Âdem mi geçer/Yâ üzilür yâ tayanur ya uçar*” YED 417-12.

uçur- ölmek, ruhunu teslim etmek “*Sürdüm ‘ömrümü geçürdüm/ ânum Hazret'e uçurdum/Ecel şerbetin içürdüm/Esenledüm dünyâm sen*” YED 413-2.

uşat- bırakmak “*Adı sanı uşatdum/Küfrümü suya atdum/Miskînlige el katdum/Allah görelüm n'eyler*” YED 71-8.

uyan- 1. gerçekleri anlar, kavrar duruma gelmek, göz açmak “*Kandayıdun kandan geldün dîvâne/Aç gözünü bu gafletden uyan e*” YED 346-1, 2. dirilmek “*İsrâfil sûrın urıcak cümle mahlûk uyanıcak/Sorı hisâb sorılıcak ‘Arab dili lisân gerek*” YED 138-2.

uyandır- uyarmak, ikaz etmek “*Yûnus kogıl sen bu kırı da‘vâyı/Vay ona ki Allah uyandırmaya*” YED 326-8.

yak- yıkıma, zarara yol açmak, mahvetmek “*İşk nefis iline akdı ne buldıysa yakdı/Kibir kal’asın yıkdı anda çok savaş oldı*” YED 394-3.

yakıl- yok edilmek “*Niçe bir derdler ile odlara yanam yakılam/Niçe bir şâkir olam zâkir olam mihmân olam*” YED 201-20.

yan- acı duymak, ıstırap çekmek “*Yûnus'un yanar içi kamudan gönli kiçi/Soya sayılmamak suçu erenün himmetidür*” YED 34-7.

yık- yıkmak, bozmak, kırmak, incitmek “*Bir kez gönül yıkdunısa bu kıldugun namâz degül/Yitmiş iki millet dahı elin yüzün yumaz degül*” YED 166-1.

yıkıl- yok olmak, mahvolmak “*Togruluk mancınığı istigfâr taşıyıla/Togru vardı atıldı yıkıldı nefis kal’ası*” YED 375-5.

yi- harcamak, tüketmek, bitirmek “*Yûnus Emre sen kanda kalmayasın zindânda/Zindân kanda ben kanda kimün mâlın yimişem*” YED 227-7.

yu- gidermek, temizlemek “*Okına Kur’ân u Yâ-sîn/Kulak urup dinleyesin/Tagca günâhun yuyasın/Tanla seher vaktinde tur*” YED 88-6.

yun- temizlenmek “*Bu murdârı divşürenler bu su ile yunur sanur/Erden himmet olmayınca ‘ömür geçer yunmayısar*” YED 24-4.

yut- içine alıp yok etmek “*Şeddâd bir uçmak yaptı Nemrûd göge ok atdı/Kârûn'ı da yir yutdı Âdil Nuşîrvân kanı*” YED 396-4.

yürü- 1. yaşamak, ömür sürmek “*Yürüridüm sag selâmet/Takdîr eyledi melâmet/Ecel kıldı hoş melâmet/Esenledüm dünyâm seni*” YED 413-3, 2. ilerlemek “*Ser-â-ser toptolu yir ü gök üzre/Yürür bu kudretün hoş milketün var*” YED 48-10.

Sonuç

Yunus Emre Divanı'ndan bağlamdan yola çıkılarak yapılan anlamlandırmalar sonucu 83 farklı fiilde metaforik anlam(lar) tespit edilmiştir. Bu fiiller şunlardır: aç-, açıl-, agart-, ak-, avla-, azdur-, bağlan-, bat-, biş-, bişür-, bog-, bük-, bükül-, çağla-, çak-, çek-, dak-, dat-, dayan-/tayan-, deg-, dög-, dut-/tut-, duy-/tuy-, düken-/tüken-, düş-, eri-, erit-, ez-, göç-, incit-, ir-, işit-, işle-, kaldur-, kanatlan-, kapıl-, karar-, katlan-, kayna-, kaynat-, kız-, ko-/koy-, kur-, kur-/kuru-, kurt-, kuşan-, onar-, otur-, öl-, öldür-, öt-, saçıl-, sat-, say-, sı-, sıg-, sın-, söyle-, susa-, suvar-, tal-, tart-, tartıl-, taş-, tog-, toy-, turl-, tutuş-, uç-, uçur-, uşat-, uyan-, uyandur-, yak-, yakıl-, yan-, yık-, yıkıl-, yi-, yu-, yun-, yut-, yürü-.

Bu fiillerin bazılarında birden fazla farklı yeni anlam yüklendiği için Divan'da 100'den fazla metaforik anlamdan söz etmek mümkündür. Metafor yoluyla fiillerde çeşitli anlam olayları ve anlam genişlemeleri gerçekleşmiştir. Bu durum Yunus Emre'nin anlam dünyasının zenginliğine işaret etmektedir. Bu çalışmada bağlamdan yola çıkılarak tespit edilen anlamların bazılarının sözlük/dizinlere kaydedilmediği görülmüştür. Araştırmanın bu yönüyle sözcük ve sözlük bilimi çalışmalarına katkı sağlaması beklenmektedir. Yunus Emre'nin zengin anlam dünyasının belirlenmesi ve bilim dünyasına duyurulması Yunus'u anlamak ve Yunus'un Türk diline ve kültürüne sunduğu katkıların farkındalığını sağlamak açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Ahanov, K. (2008). *Dil Biliminin Esasları*. M. Ceritoğlu (Akt.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (2005). *Yûnus Emre Şiirinin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Banarlı, N. S. (2001). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Demir, G. Y. (2015). *Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Eco, U. (2008). *Yorum ve Aşırı Yorum*. K. Atakay (Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- El-Cürcânî, E. B. A. (2015). *Delâilü'l-İ'câz Sözdizimi ve Anlambilim*. O. Güman (Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Erkinay, H. K. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi ile Kâmûs-ı Türki'deki Fiiller Üzerine Karşılaştırmalı Anlam İncelemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Guiraud, P. (1975). *Anlambilim La Sémantique*. B. Vardar (Çev.). İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Guiraud, P. (1994). *Göstergebilim La Sémiologie*. M. Yalçın (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Guttenplan, S. (2009). *Objects of Metaphor*. UK: Oxford University Press.
- Günay, V. D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.

- İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Jameson, F. (2013). *Dil Hapishanesi, Yapısalcılığın ve Rus Biçimciliğinin Eleştirel Öyküsü*. M. H. Doğan (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar-İlkeler-Teknikler*. 23. baskı. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Lakoff, G., Johnson, M. (2010). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*. (G. Y. Demir, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- “Metafor”. *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi: 20. 10. 2021.
- Ricoeur, P. (2003). *The Rule of Metaphor The Creation of Meaning in Language*. London: Routledge Classics.
- Ricoeur, P. (2011). *Zaman ve Anlatı 1. Zaman-Olayörgüsü-Üçlü Mimesis*. (M. Rifat-S. Rifat, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tatçı, M. (2008). *Yûnus Emre Dîvân ve Risâletü'n-Nushîyye*. İstanbul: H Yayınları.
- Tatçı, M. (2009). *Yine Geldi Aşk Elçisi, Yûnus Emre Seçmeler*. İstanbul: H Yayınları.
- Tatçı, M. (2014). *Yûnus Emre Dîvânı*. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10662,girispdf.pdf?0> Erişim tarihi: 20. 10. 2021.
- Traugott, E. C., Dasher, B. R. (2004). *Regularity In Semantic Change*. UK: Cambridge University Press.
- Uğur, N. (2007). *Anlambilim Sözcüğün Anlam Açılımı*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Summary

In this study, metaphorical meanings of verbs in *Yunus Emre's Divan* were determined. More than a hundred metaphorical meanings have been identified in *Yunus Emre's Divan*. The aim of the study is to determine the metaphorical meanings in the *Divan*. “Is there any metaphorical meanings in the *Divan*?” This question constitutes the research question of the study.

Metaphorical meanings of the verbs in *Yunus Emre's Divan* were examined. In the study, the general scanning model, one of the scanning models, was used. With the scanning model, Verbs, which are in a polysemous state through semantic expansion, have gained new metaphorical meanings with various transfers. The new metaphorical meanings of the verbs are given in the article with concordance. With this aspect, the research has become the metaphorical dictionary of the verbs in the *Divan*. The vocabulary that Yunus Emre used centuries ago, the semantic extension, the metaphorical uses demonstrate that Yunus Emre's accumulation, the reflection of his imagination on his works, and the operability of the language he used were once again revealed.

Metaphoric meanings were determined in 83 verbs. Some of these verbs have more than one metaphorical meaning. Therefore, more than 100 metaphorical meanings were recorded. It has been observed that most of these metaphorical concordance meanings given are not recorded in indexes and historical dictionaries. The output of passing the enlarged new meanings in the study into dictionaries is one of the aims of the study. In addition, it is expected that the new meanings of the verbs in the study will contribute to the studies of lexicology and lexicography.

Metaphoric meaning has been determined in these verbs: *aç-, açıl-, agart-, ak-, avla-, azdur-, bağlan-, bat-, biş-, bişür-, bog-, bük-, bükül-, çagla-, çak-, çek-, dak-, dat-, dayan-/tayan-, deg-, dög-, dut-/tut-, duy-/tuy-, düken-/tüken-, düş-, eri-, erit-, ez-, göç-, incit-, ir-, işit-, işle-, kaldur-, kanatlan-, kapıl-, karar-, katlan-, kayna-, kaynat-, kız-, ko-/koy-, kur-, kurı-/kuru-, kurit-, kuşan-, onar-, otur-, öl-, öldür-, öt-, saçıl-, sat-, say-, sı-, sıg-, sın-, söyle-, susa-, suvar-, tal-, tart-, tartıl-, taş-, tog-, toy-, turıl-, tutuş-, uç-, uçur-, uşat-, uyan-, uyandır-, yak-, yakıl-, yan-, yık-, yıkıl-, yi-, yu-, yun-, yut-, yürü-*. For example the main meaning verb of “yu-” is “yıkamak (to clean)” the metaphoric meaning is “gidermek (to resolve)”. In the *Divan* it is used like that: “*Okına Kur'ân u Yâ-sîn/ Kulak urup dinleyesin/ Tagca günâhun yuyasın/ Tanla seher vaktinde tur*” (Yunus Emre's *Divan* 88-6).

Various semantic events and semantic expansions have occurred in verbs through metaphor. This indicates the richness of Yunus Emre's world of meaning. In this study, it was seen that some of the meanings determined from the context were not recorded in dictionaries/directories. Identifying Yunus Emre's rich world of meaning and announcing it to the scientific world is very important in terms of understanding Yunus and raising awareness of Yunus's contributions to Turkish language and culture.